

СВЕТО И ПРОФАНО У ПРИПОВЕДАЧКОЈ ПРОЗИ ГРИГОРИЈА БОЖОВИЋА¹

Сажетак: У раду се бавимо проблемом светог и профаног у приповедачкој прози Григорија Божовића. Два опозитна света код писца Старе Србије огледају се у свој сложености свакодневног живота Срба под турском влашћу. У свом књижевном опусу Григорије Божовић слика етнопсихолошке заједнице које су у суживоту на Косову и Метохији биле упућене једна на другу, врло често у атмосфери непријатељства и потпуног затирања идентитета српског живља. Однос светог и профаног најбоља је слика трагичности српске заједнице у Старој Србији.

Кључне речи: црква, обичај, Косово и Метохија, Срби, Албанци, јунак

Књижевно стваралаштво Григорија Божовића настало је у периоду између 1904. до 1941. године, у време краја реалистичке прозе и почетка модерних књижевних токова. Григорије Божовић, писац Старог Колашина, још на почетку стварања проглашен је за јужњачког писца. Зарија Поповић је писац који је открио тешке теме живота Срба под турском влашћу, а посебно страдање Срба од Арнаута, више је сликао живот градских Срба, док се Григорије Божовић фокусирао на тежак живот Срба сељака који у судару са другим културама, најчешће агресивним, покушава да очува свој идентитет (М. Савић, 2006: 33–35). У Мостару је 1908. године објављена прва збирка приповедака *Из Старе Србије*. Григорије Божовић је подробно сликао живот српског живља на Косову и Метохији, а добро је познавао и друштвене прилике на територији где су се сударале разне културе. Своје стваралаштво Божовић је базирао на стварним догађајима и ликовима. Неке од њих је познавао, а о некима је слушао у усменом приповедању. Он се бави личним и колективним сторијама, стављајући појединце и народ у контекст одређених друштвено-политичких збивања. У свом прозном стваралаштву Григорије Божовић слика Стару Србију, Македонију, Црну Гору, Далмацију, Босну и Херцеговину.

О Божовићевом стваралаштву Гојко Тешић каже да је „сурови реалиста, истанчан аналитик нарави, страсти, трагичних раскола унутар косовског и

¹ Рад је урађен у оквиру пројекта 178011: *Српско усмено стваралаштво у интеркултурном коду*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

македонског простора“ (Божовић, 1990б: 280). У породици Григорија Божовића неговала се традиција, посебно она која је чувана у усменом наслеђу. Однегован на гусларској десетерачкој традицији Божовић је своје јунаке из усмене традиције издвојио и сместио у простор изван историјског времена, остваривши на тај начин могућност за постојање две стварности, историјске и епске, односно свете и профане.

Говорећи о хомогеним и нехомогеним просторима у књизи *Свето и профано* Мирча Елијаде каже да „*свето и профано* представљају два начина бивствовања у свету, две егзистенцијалне ситуације, које је човек преузео током своје историје“ (Елијаде, 2003: 71). Бавећи се питањем када се испољава свето Мирча Елијаде каже да је то мистериозни чин у којем се испољава нека реалност која „не припада нашем свету“, где се и читава природа показује као „космичка сакралност“. Занимљиво је тврђење Мирчеа Елијадеа да су од архаичних друштава до данашњег дана људи имали потребу да буду у додиру са сакралним предметима где осећају извесну светост, а „свето је засићено бићем“. Та потреба бића да активно учествује у стварности оваплотила се и у прози Григорија Божовића који ствара на фону односа светог и профаног.

Човек је у историји показивао различит однос према сакралном. Полазиште овог рада је тврђење Мирчеа Елијадеа да *простор није хомоген*, да за религиозног човека „он има прекиде, пукотине: постоје делови простора који су квалитетно различити од других“ (Елијаде, 2003: 75). Имајући у виду ову констатацију она ће нам послужити као полазиште да у приповедачкој прози Григорија Божовића, у процесу историјског времена, пронађемо „пукотине“ у којима остају трагови времена о којем је писао.

Идући трагом овог односа, које је својство свих цивилизација, показаћемо на који начин оно функционише у оквиру уметничког текста. У Старој Србији и Македонији, због одређених друштвено-историјских прилика, дошло је до нарушавања успостављене хармоније и десакрализације сакралних простора, о чему Божовић пише, имајући у виду историјске, друштвено-политичке, социолошке, и друге односе различитих етнопсихолошких заједница. Прво човеково цивилизацијско искуство испољава се у сакрализовану простора тако што се тражи „тачка ослонца“ и хомогенизује нехомоген свет. Код Григорија Божовића тачка ослонца је средњовековна Србија која је асоцијација на „рајско време“. Успостављање хармоније значило је налажење тачке ослонца или „Центра Света“ а човек „зна да се његова домовина одиста налази у средини Земље“ (Елијаде, 2003: 92). Код Божовића он је јасно маркиран као свет и време пре пропасти немањихке државе. Време Косовске битке Веселин Чајкановић назвао је последњим временима или „смаком света“.² Писац, посебно у путописној прози, „рајско време“ маркира преко историјске

² „У славне догађаје пређашњих векова који су изгледали најподеснији да уза се привуку легендарне повести о смаку света и прилагоде их себи, у првом реду, без сумње, ваља убројити *косовски пораз и замах хришћанства*, који је допринео уклањању и потискивању древне српске вере и старих богова“ (Веселин Чајкановић, *Студије из српске религије и фолклора 1925–1942*, СКЗ, БИГЗ, Просвета, Партенон М.А.М, Београд, 1994, стр. 357).

и епске биографије владара и јунака. У његовом опусу се налази читав каталог задужбина и средњовековних градова које подробно описује, али говори и о личностима везаним за сакрална места („град Јелач, где је столовала краљица Јелена Анжујска са сином Драгутином, док је Урош проводио последње дане у задужбини Сопоћанима“, Божовић, 1990а: 9).

Писац се зауставља и на детаљима средњовековне архитектуре и сликарства. Задивљен је лепотом фресака у Грачаници, посебно лозом Немањића и фреском Милутина и Симониде где је, како наводи Мирјана Бечејски „Милутин оживљен љутњом на незахвалне вернике“, а Симонида „визуелни архетип светородне лепоте и префињеног господства српских краљица“ (Бечејски, 2006: 248). Писац се задржава пред фреском Богородице „божански лепа колико да нас опомене шта све вреди за нас овај најбољи наш споменик живописа из старог доба“ (Божовић 1990а: 77). Божовић на путу кроз Македонију издваја средњовековне грађевине које су медијатори између садашњег, профаног времена и, за писца, сакралног времена средњовековне Србије. Писац на сакралним грађевинама углавном врши реконструкцију времена, задужбина и владара. Константно је присутно жаљење за прошлим временима у којима се градило, украшавало и путовало. Божовић до детаља слика рушевине градова, цркава и гробаља са жељом да оживи древна времена. Мештани му углавном причају предања о градњи сакралних грађевина у којима је увек наглашено богатство у време градње, византијски узор, ктиторство, посебно краља Милутина. Честа је слика рушевина манастира од чијег камена су Турци градили џамије. Он даје читав каталог манастира и црквишта у Македонији које су градили Немањићи, али са жаљењем констатује да су многи срушени.

У приповедачкој прози Григорија Божовића налазимо опозитан однос неких битних појмова који су чинили језгро српске културне баштине. Један од односа који доминира у његовој поетици је однос светог и профаног. Григорије Божовић даје слику свакодневице као и сакралних простора који су нека врста чувара идентитета српског народа под турском влашћу. Имајући у виду простор који је у свести српског народа изједначен са сакралним, а то је Стара Србија, писац је сликао национ који је успео да истраје у тешким историјским не(приликама) и очува свој идентитет где је свесно „ја“ „у том смислу један од чинилаца који одређује појединца да буде што јесте“ (Јовановић, 2000: 14). Доминантне слике црквишта, земље, куће и окућнице, сабора, кола, пијаце, отвориће простор у којем је могуће направити јасну границу између ова два појма.

Слика Србије која је за Косовце архетипско одређење Велике Мајке приказана је готово идилично, као простор који има призивак сакралног. Она је архетипски детерминисана као простор потпуне слободе. Међутим, сакрални простор слободне земље, мајке Србије, на необичан начин стављен је у исту раван са сакралним простором земље на Косову и Метохији, коју Србин тешко напушта. Божовић сакралност косметске земље изједначава са сакралношћу олтара. Он је позиционира тако што прави извесне разлике између различи-

тог односа Срба са Космета према земљи. Наиме, Србин са централног Косова теже напушта земљу. Сакрални однос Србина Моравца према земљи Божовић верно слика у атмосфери профаног простора прљаве Приштине, у којој писац среће Милана Ракића који је одушевљен одлучношћу једног Гњиланца да остане на својој земљи. Арнаути и Турци му прете, нуде му велики новац да оде са својим сином а он одбија. Задивљујућа је одважност, храброст и упорност овог Србина који размишља једино о томе да не оде последњи Србин јер неко мора да дочека мајку Србију када дође слобода:

„Не да он земљу, не да је ни за какве паре. И неће да је остави. Земља му је мајка, држи га она неким чудним благословом, те је готов да њу натопи крвљу својом и своје деце. Остаће на њој когод жив да дочека Србију. Није друга. Бог је јак“ (Божовић, 1990: 89).

Одлучност Косоваца да се „зубима ухвате за земљу“ изазивала је у њему невиђену, тиху радост. Ракић је нетремице слушао монолог чича Мојсила који каже:

„Ја сам своју бабовину уватија зубима, ете, овако, и жив од ње не се одвајам. И сад... и сад... не плачите, а да нађемо некога ко ће као ја да легне снажно на њу, да је ухвати зубима и да је тако не испушта док не дође она... одозго“ (Божовић 1990: 90).

Григорије Божовић је јасно маркирао простор горе/доле. Простор *доле*, историјско време, он смешта у сферу профаног, док ће сан у доласку Србије одозго сместити у простор небеске, обећане Србије, о којој су Косовци не-престано сањали. Помињање сакралног простора неба и обећане Србије изазваће такву емоцију да ће Милана Ракића одвести у простор песме у којој доминира сакрални простор Газиместана, као архетипско одређење јунака жртве јер је „предање о јунаштву једно (је) и сакрално“ (Павловић, 2000: 119). Тиме се потенцира у исто време сакралност свете земље и сакралност простора где се догодила битка јер „предање о јунаштву једно је и сакрално“ (Павловић, 2000: 120.) Писац је увођењем једног симбола у своју приповедачку прозу постигао успостављање комуникације између профаног и светог времена.³ Код Григорија Божовића свето време је време искорака у сакрални простор битке. Супротстављањем профаном времену турских зулума оно је на неки начин било у служби опстанка и успостављања менталне одбране од профаног, историјског времена, које је нарушило хармонију српског живља.

Григорије Божовић у свом прозном стваралаштву слика и профани простор пазарног дана у Вучитрну, Подујеву или Косовској Митровици. Градска врева за Србина је простор који је изједначен са хтонским, Грачаница и село

³ „Постоје раздобља светог Времена, *свето време је по самој својој природи повратно*, отуда што је то, право говорећи, *првобитно митско Време које је учињено присутним*. Сваки религиозни празник, свако литургијско Време састоји се у реактуализацији неког светог догађаја што се одиграо у митској прошлости, 'на почетку'“ (Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Београд, 2003, стр. 110).

сакралним, који га спајају са култом предака. Профани простор шуме, поља, села, града, посебно они који су некада били део неимарских руку Немањића („стари пут краља Милутина кроз Поречје већ је пропао“) били су део историјског времена, за разлику од манастира, рушевина средњовековних градова, гробаља, црквина, који су, као сакрална места, били искорак из времена и у исто време изазивали тугу и будили наду. Сакралност земље и цркве овде је замењена профаним просторима пијаце у којој Албанци, спремни за сукоб, држе штапове у руци. Божовић пише о томе како је био прави подвиг проћи кроз Чичавицу и кроз Дреницу и стићи до манастира Девич. Грађење храма који је „необична компонента човекове природе“ (Павловић, 2000: 151) као чина који је раван божанском стварању, важан је моменат о којем пише Григорије Божовић и код њега је он увек симбол сакралности највишега реда.

Транспонујући у своју приповедачку прозу народну песму писац води колектив у простор народне формуле, преко које успоставља везу са предачким знањем. На тај начин у профани свет улази дух предака који преноси националну матрицу преко које се чувао идентитет. Свако певање песме, било лирске или епске, јесте на неки начин омеђавање простора духовним простором сакралног. Присутвом народних умотворина колективно памћење се уграђује у свест угроженог етноса и поништава профано које прети да деградира личност и поништи осећај припадности. На тај начин успоставља се важна комуникација са предачким знањем као искорак из историјског времена. Историјско, профано, и неисторијско, свето време (Елијаде, 2003: 110–144) повремено се сударе и у том односу Божовић слика етнопсихолошке заједнице које су упућене једна на другу. Песма гуслара преноси се на читав колектив, а епска песма има функцију поништавања профаног и улазак у свето време.

Посебно место у стваралаштву Григорија Божовића чине путописи у којима писац маркира културно-историјске споменике, односно храмове, а сваки храм по Елијадеу „представља *imago mundi*, зато што је Свет, као дело богова, сакрализован“ (Елијаде, 2003: 104). Божовић пише о занемареној Грачаници, Кичевској Пречистој, Св. Науму, Девичу, Прохору Пчињском, Студеници, Љубостињи, Жичи, Каленићу, Раваници, Манасији, Девичу. О културно-историјским споменицима у путописној прози Григорија Божовића Мирјана Бечејски каже да „стварност задржава своје објективно лице и наличе у свој разноврсности и конкретности. Божовић у том погледу ‘чврсто стоји на земљи’“ (Бечејски, 2006: 246).

Кичевску Пречисту писац пореди са песмом у којој се ствара сазвучје камена и мелодије. Он се диви лепоти српских средњовековних грађевина, али се из свих тих узлета, по правилу, враћа у профано, историјско време. Он се диви манастирима који су често у тешком стању, призивајући време средњовековног благостања, али његово усхићење ремети стварност у којој доминира профано, рушилачко време турских зулума. У приповеци „Занемарена Грачаница“ писац се диви задужбини краља Милутина да би са тугом

констатовао да сакрално време узвишене градње ремети историјско време турског зулума:

„Држи се стројна и шарена Грачаница, не сазидана и улепшана, но урешена и навезена као порукавље на Косовци девојци. Вера и Бог вез је то, а не неимарово слагање тесане сиге и гранита. Наједени кроз седам столећа камени основи још држе дивне сразмере, витка кубета као да је грађевина јуче завршена. Зар има што страшније од Турчина и времена?“ (Божовић, 1990а: 76).

Сликајући узвишену и готово нестварну Грачаницу писац је уздиже на ниво хомогенизаованог, светог простора. Он је смешта у небески простор комуникације са светим временом у којем обитава узвишена духовност. У том омеђеном, хомогеном простору, обитавају њени творци, ктитори и неимари који припадају сакралном времену и простору. Божовић јасно повлачи границу између времена средњовековне културе и потпуне дезоријентисаности историјског времена. Однос некад/сад и сакрално/профано тако је очигледан и болан да писац не може а да не направи оштру границу између Срба из времена када је манастир грађен и Срба, његових савременика.

Насупрот турским зулумима, у опозитном односу је српски отпор и упорност коју писац смешта у сакрални простор Грачанице.

У свом путописном стваралаштву Григорије Божовић оставио је богате записе сакралних грађевина. Међу њима се посебно издваја лепота манастира Кичевске Пречисте у истоименој приповеци. Он је пореди са Дечанима, Грачаницом, Милешевом, Јованом Бигорским, Прохором Пчињским, Светим Наумом. Она је, наводи Божовић, попут Хиландара, имала своје метохе по градовима и гостионице по средњовековном обрасцу. Сликајући Кичевску Пречисту писац се бави њеним историјатом, хаџилуком, ктиторством, да би у даљем приповедању издвојио детаљ личног доживљаја. Тренутак приближавања сакралној грађевини он описује као свети чин, када се снага природе која је окружује и молитвене узвишености сакралне грађевине снажно рефлектује у његовом бићу.

У свом стваралаштву Григорије Божовић користи симболе како би успоставио комуникацију са митолошким наслагама у одређеној етнопсихолошкој заједници. И они имају важно место, како би рекао Ерих Нојман јер су „и данас (су) још исто тако живи као и у дубокој древности, они имају своје место не само у уметности и религији, већ и у живој збиљи појединачне душе, у сну и у машти“ (Нојман, 1994: 2). Писац нас језиком традиционалних симбола „који утичу на многе људе“ (Јунг, 1996: 166) уводи у свет сакралности који објашњава „нешто неодређено, непознато или скривено од нас“ (Јунг, 1996: 15). Улазећи у сложен проблем свих етнопсихолошких заједница на територији Старе Србије, које су биле предмет пишчеве прозе, уочавамо да постоји један слоји који се бави архетипом жене, али и тај слој могуће је посматрати преко призме светог и профаног. Језиком симбола, који „увек произилази из архаичних остатака“ (Јунг, 2003: 175), писац ће се бавити архетипским представама жене љубавнице, односно жене покретача ероса (која

се изражава кроз симбол веза, посебно јелека) као и симбол кола где долази до изражаја њена еротска снага.

Други архетип, који је сасвим супротан овом, је архетип мајке која је израз стоицизма и потребе за очувањем части (Матицки, 2010: 278–281). Она је вертикала која врло лако, кроз симболичну манифестацију, прелази у религиозну сакралност. Писац је мајку стављао у функцију медијатора између светог и профаног. Њена сакрална улога јавља се онда када је потребно одбранили част породице, а посебно онда када треба ступити у везу са духом предака. Исконска веза жене мајке и Велике Мајке, рефлектоваће се у патријархалној заједници посебно у ситуацији када је наглашен култ земље. У традиционалној култури Срба земљиште које припада одређеној друштвеној заједници сматрало се седиштем њених предака јер „присуство мртвих у земљи чини ову ‘светом’ и неприкосновеном“ (Бандић, 1980: 295). Код Григорија Божовића налазимо читав један слој у којем је успостављена готово сакрална веза између земље и жене. Наиме, свако неправедно присвајање земље као што је померање међе⁴ сматра се повредом табуа. У народу је уврежено веровање да померање међе, као табуисане радње по правилу бива кажњено.

На овом трагу налазио се Григорије Божовић у приповеци „Њен суд“ у којој мајка покушава да освети сина који кидише на рођаке због неспоразума у вези са међом. Писац мајку ставља у сакрални простор земље на тај начин што она постаје искорак из профаног света у којем је све дозвољено. Писац одлучношћу старице, као чувара табуисаних радњи и сакралности земље покушава да успостави традиционални поредак ствари које се пред налетом профаног урушавају. Табуисаном радњом заклињања дојком, која је својство традиционалне културе Срба и шамарање сина као задњим, неприкосновеним чином, покушава да га одврати од освете и несреће.

Божовићево поимање жене је поливалентно. У односу на свет мушкарца она је позиционирана или као профани или сакрални модел. У простору цркве писац најчешће слика њену профану, готово демонску димензију док, супротно, у профаном свету она добија и димензију сакралног. У приповеци „Као Јерарх“ стављена у предворје цркве, тек у визури црквењака девојка са својом огреховљеном природом постаје профани декор.

Писац фокусира и жену-невесту у контексту свадбеног обреда прелаза. Сакралност овог процеса иницијације посебно је наглашена у тренутку ступања невесте у младожењин дом где добија заштиту његових предака. Писац прати кретање невесте у оквиру обредно-обичајних радњи. Он, као важно место, позиционира огњиште („Сватове и невесту дочекаше са свима обре-

⁴ „Било је укорено с хватање да ‘премеђаша’ (особу која краде земљу померањем међа) чека одговарајућа, натприродна казна. Веровало се да ће таква особа тешко умирати, да ће њено имање опустети и сл. Представе о санкцијама за кршење поменуте забране неретко су биле и христијанизоване. Крађа земље је, наиме, квалификована као ‘грех’, а казна на овом замењена казном на оном свету. Грешник је после смрти одлазио у пакао, где је морао да носи украдену земљу око врата. Занимљиво је да се тај мотив налази на неким иконама које се чувају у манастирима Црне Горе и Боке которске“ (Бандић, 1991: 75).

дима: са здравицама и гласницима са житом и колачем, па је најзад обведоше три пута око огњишта и нагнаше да седне свекрви у крило“ (Божовић, 1990 б: 45). Сусрет жене и сакралних места увек је у служби очишћења греха и разрешавања духовних дилема. Вујка Белошева је приказана као део и сакралног и профаног. Она својом лепотом и гиздавошћу плени свет мушкарца, али после несреће која се догађа одлази у цркву да би на месту сакралног, на тренутак, побегла од профаног света.

Када говори о сакралности хришћанске димензије жене Божовић слика оне примере који су охристовљени и које Христос „непрестано оплемењује чудом љубави, нежности и лепоте“ (Јеротић, 2002: 162). Писац је, бавећи се архетипом жене, ишао трагом трансформације Ероса у Агапе. На фону сталне борбе хтонског и божанског, у простору горе или воде, као и у простору цркве Божовић смешта своје јунаке. Сакралност игумана Зечевића у приповеци „Тиваидска напаст“ десакрализује се у тренутку сусрета са путеном женом. Занимљиво је да се десакрализација дешава најчешће у гори или на води. То су хтонски, незаштићени простори, док ће у простору кола или сабора десакрализација ићи теже. Коло и сабор су на неки начин већ маркирани као сакрални простор и такви код Божовића и остају. Сакралност игумана Зечевића доживеће десакрализацију и он ће пред профаном сликом притајеног ероса жене заборавити на светост свога чина „док му кроз снагу не удари бујицом плаха крв, и на очи поче да наилази магла“ (Божовић, 1990б: 27). Профаност путене жене прети да угрози сакрални свет игумана Зечевића који „осети како га као муња ошину једно ново осећање никад дотле недоживљено, које га шчепа за снагу и шапну му нешто безумно и слатко“ (Божовић, 1990б: 27).

Тек доласком у манастир, после ритуалног чишћења водом, игуман ће се вратити у претходно стање хармоније. Бекством из профаног простора ван манастира игуман бежи у сакралност манастира где преко осећања кајања успоставља комуникацију са светим. Поништавање пробуђеног ероса у њему ће прво изазвати кајање, а затим тиху радост што је успео да одоли греху:

У приповедачкој прози Григорија Божовића појављује се и симбол кола које има магијску моћ чишћења. Круг⁵ је имао важно место у традиционалној култури Срба. Он је упућивао и на магијско чишћење, као свети чин, и на симболични сусрет девојке и младића, као почетно профаног чина, који ће добити функцију светог у сватовској иницијацији. У њему се дешава буђење притајеног ероса, као реликта профаног где љубав према стварној личности води на пут обожења. Тиме се улази у сакрални простор чисте љубави јер љубав као универзална категорија и „љубав према стварној личности јесу

⁵ „У готово свим познатим религијама ликовне представе имају одређену, некад већу, некад мању улогу. Наравно, такав је случај и са народном религијом Срба. Но религијски значај имале су и апстрактне, геометријске фигуре. Један од најомиљенијих био је свакако круг. Најчешће се јављао као знак или симбол на земљи, камену, металу, кожи, тканинама или неком другом материјалу. Круг је био представљен и предметима одговарајућег облика (нпр. венцем или прстеном), такође и кретањем учесника појединих ритуала (нпр. учесника обредних поворки или обредних кола)“ (Бандић, 1991: 109).

нешто суштински различито“ (Вишеславцев, 1996: 67). Коло има магијску моћ чишћења простора, што је случај и у прози Григорија Божовића, с тим што је оно из сфере сакралне обредности прешло у сферу историјског, профаног времена у којем добија функцију очувања идентитета. Оно се повремено јавља као омеђени простор где долази до успостављања контакта са божанским принципом и култом предака.

Посебан слој у приповедачкој прози Григорија Божовића чине слике мајке које су по правилу узвишене и оличење Богородичине девствене чистоте. Иницијацијским преласком у други свет мајка постаје медијатор између светог и профаног. Кроз иницијацијски прелазак, кроз бол мајке из различитих етнопсихолошких корпуса, на готово идентичан начин, улазе у сферу светости самртног чина (Јовановић, 2000: 119–129) а самим тим и у сакрални простор последњег обреда прелаза („Кона из Међега потока“).

У тренуцима важних психолошких обрта писац смешта мајку у сакрални простор огњишта, јер „оно што је олтар у храму, то је огњиште било у кући“ (Кулишић, Петровић, Пантелић, 1970: 220) или на прагу које је међа између профаног света споља и сакралног простора куће. Огњиште се јавља и у важним, драматичним обртима у породици, посебно у Старој Србији где је константно био присутан страх од зулума.⁶ У приповеци „Љута православка“ огњиште је маркирани симбол који брани породицу од домаћина који се потурчио јер је оно, како каже Душан Бандић „имало (j)е исту улогу као олтар у храму“ (Бандић, 1991: 86). Слика жене која не пристаје на потурченог мужа, а која стоји надомак огњишта, архаична је представа жене као чувара предачког знања. Многи процеси иницијације догађали су се управо поред огњишта, као увођење снаше у нови дом и обичаји везани за тек рођено дете. Занимљиво је на који начин је Григорије Божовић позиционирао огњиште у овој приповеци у тренутку када се потурчени Србин враћа својој жени која га не прихвата.

Наиме, као свети, сакрални простор дома, у овој приповеци огњиште добија значење митског претка поред којег би требало да се изврши завршетак започете иницијације турчења. Домаћин, до јуче хришћанин „још успут је слагао речи за прве поздравне реченице својем огњишту и својој породици како то нови његов закон прописује“ (Божовић, 1990б: 82). Још један сакрални симбол из традиционалног наслеђа Срба стаје у одбрану хришћанске вере, а то је праг праг (као гранични простор светог простора куће и профаног прос-

⁶ „Непосредни утицај стеге и насиља показује се у томе што су скоро код свију хришћана развијени страх и плашљивост. Кад се у неком крају појаве мухамедански насилници и разбојници, читаве области су месецима у паници. Има крајева у којима је хришћанско становништво живело у страху од рођења до смрти. У неким крајевима Македоније неће причати како су се тукли са Турцима и Арбанасима, већ како су успели да испред њих побегну или да се неким лукавством спасу. У Македонији су ми говорили: „Ми и у сну бежимо испред Турака и Арнаута. Истина су се од пре двадесетак година појединци ослободили овога страха; али то није захватило шире народне слојеве. Па и после ослобођења 1912. године на многим се хришћанима запажа, да ново стање не схватају потпуно; на лицу им се још види страх“ (Цвијић, 1991: 410).

тора ван ње). У приповеци он постаје симбол чувања сакралности старе вере која зауставља потурченог Србина. Тек на кућном прагу, као сакралном месту, доћи ће до изражаја сва трагичност његовог положаја:

„Међутим, родни праг био је јачи од нове заповести. Снага му се ончас некако у камен претворила, а уста завезала од највеће страве. Пребледео, смутио се, те му још смешније дошле и шалваре и бедна чалмица око главе. Никад Богдана није могла ни сањати да је њен Милоје постао тако бедан Мустафа, не силни нови Турчин, но онај прави правцати Мустафа Циганин који по Колашину продаје котарице и проси...“ (Божовић, 1990б: 82).

Свако одавање телесном уживању жене означавањем је као нарушавање узвишене сакралности женског бића које ће наићи на осуду било на јави или у заштићеном, сакралном простору сна. Тако ће у приповеци „У злу“, девојци која се одала греху у сан доћи војник који је оптужује да је „за овај покор, за овај срам, за ново ропство крива баш она, Миља Пресјечанка из Колашина, јер је оскрнављала земљу, јер се погано давала свакој вери и крштеној и некрштеној“ (Божовић, 1990б: 76).

Сакрални простор огњишта,⁷ као манифестација предака важан је у чину очувања светости породице и породичних односа. У приповедачкој прози Григорија Божовића ништа није тако снажно маркирано као светост огњишта, што видимо и у симболичном значењу огњишта у слици ритуалног преоблачења жене поред странца. Пресвлачење жене крај огњишта, које је равно олтару, не дозвољава у њеној свести никакву примисао. Уз дубоко поштовање огњишта она одаје посебно поштовање госту⁸ који је инкарнација предака и неког древног божанства.

Радуна Шћепова у простору огњишта, док се свлачи „чедно као светица“ сакралношћу простора централног дела куће чува и сакралност свога тела. У овој приповеци она штити огњиште од профаног, као што огњиште и култ предака штите њу од сагрешења.

Жена светост огњишта штити и у приповеци „Љута православка“ док покушава да врати мужа који је преварио. Да би сачувала светост вере и породице, као и сакралност прага и огњишта она пред зору пали дом подижући

⁷ „Огњиште је било средиште живота у сеоском домаћинству, Ово није било само место на коме се припремала храна. Око њега су се укућани окупљали, ту су разговарали и договарали се, ту су примали госте. Природно је стога што се огњишту свуда указивало дубоко поштовање. Оно је – као и предмети који чине функционалну целину с њим – представљало домаћу, породичну светињу. У њега су се сељаци често заклињали. Како наводи Сима Тројановић, заклетва огњиштем имала је за Црногорце исту тежину као и заклињање Богом. Наравно, огњиште је фигурирало и као неприкосновено место. О томе сведоче и многе забране којима је било окружено. Нису га, на пример, смели срушити или оштетити, чак ни онда када је већ изгубило своју сврсисходност“ (Бандић, 1991: 85).

⁸ „Како показују обичаји многих народа, неки поступци приликом дочекивања госта имају религиозан значај, јер се у доласку госта некада претпостављала посета самог божанства (теофанија). Циљ ових обичаја је да госта вежу за кућу и да са њим склопе ритуалан савез, како би се искористила његова божанска моћ“ (*Митолошки речник*, Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, Нолит, Београд, 1970, стр. 91).

га кроз ватру у ритуално очишћене просторе највишега реда. У приповеци „Тврда душа“ Ристосија Баћова долази да се причести док се испод разреза кошуље назире дојке које су могле да покажу једино заслужне мајке које „по обичају не крију светињу дојке, а то је право у крају тешко стећи“ (Божовић, 1990б: 154). Њена заслужена сакралност довешће до готово ритуалног умирања у црквини, поред светог дуба, а дрвеће, према Чајкановићу „не би било ништа друго него зграде у којима божанство станује“ (Чајкановић, 1994: 172). У приповедачкој прози Григорија Божовића оно добија значење сакралног простора.

Мирче Елијаде говори о нехомогеним и хомогеним просторима. Како је „’наш свет’ један Космос, сваки спољашњи напад прети да га претвори у ‘Хаос’“ (Елијаде, 2003: 95) то се и у стваралаштву Григорија Божовића јасно види да је сакрални простор Старе Србије под утицајем агресивних народа. Историјске прилике запретиле су урушавањем и потпуном десакрализацијом сакралног простора Старе Србије. Тиме је доведено у питање његово изворно значење, као и опстанак српске заједнице која се нашла на удару цивилизација које су поништавањем сакралности њених симбола градили свој културни простор.

На крају, неопходно је рећи да слојевитост приповедачке прозе Григорија Божовића захтева ново читање и сагледавање његовог опуса у интердисциплинарном контексту. Има у његовој прози трагова романтичарске поетике која се бави националним питањима, као и реалистичке коју чине сликање стварних ликова и догађаја, али и елемената модерне која се огледа у стилу, форми и језику. Природа његове поетике то захтева имајући у виду сложеност етнопсихолошке заједнице у којој је стварао (и о којој је писао), а посебно из разлога што Стара Србија припада сакралној сфери у колективној свести Срба. Прожимање светог и профаног у приповедачкој прози Григорија Божовића указује на то да је, као велики национални посленик, бирао управо оне теме које су биле у сталном опозитном односу, а које су омогућавале да на најбољи начин наслика тежак положај српског живља под турском влашћу.

Литература

- Бандић 1991: Душан Бандић, *Народна религија Срба у 100 појмова*, Нолит, Београд.
- Бечејски 2006: Мирјана Бечејски „Културно-историјски споменици у путописној прози Григорија Божовића“, *Језик и стил Григорија Божовића*, зборник, Филозофски факултет, Косовска Митровица, Стари Колашин, Зубин Поток.
- Божовић 1990: Григорије Божовић, *Неизмишљени ликови*, Јединство, Приштина.
- Божовић 1990а: Григорије Божовић, *Чудесни кутови*, Јединство, Приштина.
- Божовић 1990 б: Григорије Божовић, *Робље заробљено*, Јединство, Приштина
- Вишеславцев 1996: Борис Вишеславцев, *Етика преображеног ероса*, „Срце у хришћанској и индијској мистици“, Логос, Београд.

- Елијаде 2003: Мирча Елијаде, *Свето и профано*, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, Сремски Карловци, Нови Сад.
- Јеротић 2002: Владета Јеротић, *Дарови наших рођака III*, Арс Либри, Београд.
- Јовановић 2000: Бојан Јовановић, *Дух паганског наслеђа*, Светови, Нови Сад.
- Јунг 1996: Карл Густав, *Човек и његови симболи*, Народна књига, Алфа, Београд.
- Јунг 2003: Карл Густав, *Психолошки типови*, Дерета, Београд.
- Нојман 1994: Ерих Нојман, *Историјско порекло свести*, Просвета, Београд.
- Српски митолошки речник* 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, Издавачко предузеће, Нолит, Београд.
- Цвијић 1991: Јован Цвијић, *Балканско полуострво*, САНУ, Завод за уџбенике и наставна средства, Новинско-издавачка радна организација „Књижевне новине“, Београд.
- Чајкановић 1994: Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Српска књижевна задруга, Београдски издавачко-графички завод, Просвета, Партеон М. А. М, Београд.

Valentina D. Pitulić

THE SACRED AND THE PROFANE IN THE NARRATIVE PROSE OF GRIGORIJE BOŽOVIĆ

Summary: Grigorije Božović, a writer an opulent talent, left valuable information in his narrative prose about the life of the Serbs on Kosovo and Metohia between the First and the Second World Wars. By studying the codes of the Serbian culture in Old Serbia, the writer tackled the basic principles of the patriarchal life and depicted sacral spaces of the spiritual and the material culture within which the Serbian people struggled to survive for centuries. In his stories, he clearly drew the line between the sacred and the profane, which considerably influenced the formation of a special mentality of the concrete ethno-psychological community. The sanctity of particular places as well as spiritual categories helped the Serbian population to continue to live with a rich cultural heritage in almost impossible conditions, under the Turkish rule and constant Albanian oppression.

Key words: church, custom, Kosovo and Metohia, Serbs, Albanians, hero